

ІСТОРИЧНИЙ КАЛЕЙДОСКОП

**Брама Михайлівського Золотоверхого монастиря.
Крізь браму видно трапезну з церквою Іоана Богослова.**

Фото С. Дровозюка

Шановні передплатники!

Якщо ви не отримали передплати примірники нашого журналу, просимо звертатися для з'ясування причин у відділення "Укрпошти", писати на електронну адресу редакції: istorkaleido@gmail.com або телефонувати за тел.: 067-961-89-69

Передплатний індекс

60742

З умовами придбання та передплати журналу "Історичний калейдоскоп" можна ознайомитись на сайті www.istorik.com.ua та за телефонами: /067/ 961-89-69

Редакційна колегія

Степан Дровозюк
Володимир Демешкан
Катерина Висоцька
Олексій Струкевич
Віктор Брехуненко
Іван Романюк
Світлана Маркова
Роман Подкур
Володимир Дмитрук
Валерій Богословський

Журнал «Історичний калейдоскоп» №4, 2020 р.

Засновник і видавець
ТОВ «Видавничий дім «Литаври».
Свідцтво про державну реєстрацію КВ
№22521-12421Р від 27.01.2017р.
видане Міністерством юстиції України.
Адреса редакції: 21034, м.Вінниця,
вул. Лебединського, 15. Тел.: /0432/ 66-90-88,
/067/ 961-89-69, /097/ 85-33-703, /073/ 209-82-02

E-mail: Istorkaleido@gmail.com,
Редактор журналу Богословський В.П.
Підписано до друку 15.11.2020 року,
наклад 1000 прим.

Редакція залишає за собою право редагувати матеріали. Редакція може не поділяти думок автора. За достовірність фактів, дат, цитат, назв та інших відомостей відповідальність несуть автори публікацій.

ЗМІСТ

ПРАДАВНЯ ІСТОРІЯ

Таємниці бабинської культури3
Інтерв'ю з Романом Литвиненком, доктором історичних наук, професором

ІСТОРІЯ СУДУ

Кримінальний "портрет" XVIII ст.
за матеріалами гродського суду7
Олександр Петренко, кандидат історичних наук

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ

Балагули: веселі бешкетники
чи творці нової культури?12
Степан Дровозюк

ІСТОРИКИ: ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ

"Козацький батько":
життєвий шлях історика Дмитра Яворницького15
*Яна Тимошенко, завідувача відділом
"Меморіальний будинок-музей академіка Д.І. Яворницького" ДНІМ.*

ІСТОРИК І ВЛАДА

Як більшовицька таємна поліція стежила
за Дмитром Яворницьким19

У МАЙСТЕРНІ ІСТОРИКА

Сила слова і сила духу:
роздуми історика Ярослава Калакури про життя
та історичну науку20
Інтерв'ю з Ярославом Калакурою, доктором історичних наук, професором

БОРЦІ ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ

Вшанування отамана УНР
і генерала-хорунжого УПА Івана Трейка24
*Володимир Барцьось, дослідник життєпису та ініціатор вшанування Івана Трейка,
депутат Вінницької обласної Ради 7 скликання*

ІСТОРІЯ МИСТЕЦТВА

Чому селянка злякалася художника26

СМАЧНА ІСТОРІЯ

«Макітра вареників звалила Балабуху...»:
що їли-пили батюшки і матушки у 2-й половині XIX ст.28

ЛЮДИНА НА ВІЙНІ

Швидка залізнична допомога
часів визвольних змагань 1918-1920 рр.30
Олеся Коваль, історик, Центр історії Вінниці

ІНОЗЕМЦІ В УКРАЇНІ

Американські студенти під прицілом чекістів33

ЕМІГРАЦІЯ

Т. І. Масарик та українська еміграція в Чехословаччині34
*Олександр Кравчук, кандидат історичних наук,
доцент Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського*

ДУМКА ІСТОРИКА

Малоевропейство як складова сучасного малоросійства40
Володимир СЕРГІЙЧУК, доктор історичних наук, професор

БОРІТЬБА ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ

Скидайте московське червоне ярмо!43

ДЕРЕВА - СВІДКИ ІСТОРІЇ

Про що розповідають уладівські дуби?44
Олександр Масний, директор Уладівської школи, вчитель історії

ІСТОРІЯ ТЕХНІКИ

Харківський трактор з американськими «генами»46
Степан Дровозюк

ТАЄМНИЦІ БАБИНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Редакція журналу «Історичний калейдоскоп» продовжує публікувати матеріали з історії давніх культур на території України. Про бабинську культуру розповідає відомий дослідник цього археологічного явища, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Донецького Національного університету імені Василя Стуса Роман Олександрович Литвиненко.

- Чому культура, яку Ви досліджуєте багато років, названа бабинською, або культурою багатоваликової кераміки?

- Ця археологічна культура протягом майже 70 років від часу відкриття існувала під двома назвами, які домінували в той чи інший період її дослідження. Виділена вона була за результатами розкопок Аркадієм Добровольським надніпрянського поселення Бабіне III і поселення Волинцеве на Сеймі, отримавши назву "культура поселень типу Бабіне III". Від початку 1960-х років Софія Березанська запропонувала відносити пам'ятки цього типу до культури багатоваликової кераміки (КБК), з огляду на характерний для неї спосіб прикрашання посуду композиціями з наліпних валиків. Попри поширеність дефініції КБК в наступні десятиріччя, первинна назва не зникла, насамперед завдяки Станіславу Братченку, який вживав назву бабинська культура паралельно з КБК. Поступово стали проявлятися проблеми багатоваликової назви, насамперед через те, що орнаmentaцію посуду валиковими декорами практикували носії інших археологічних культур бронзового віку, що вносило плутанину в атрибуції пам'яток. А коли наприкінці 1990-х років Софія Березанська спантеличила наукові кола своїм відвертим сумнівом щодо реальності існування виділе-

Окулярпоподібна підвіска (Бургуста, Ростовська обл.)

ної нею КБК, що тепер їй уявлялась лише епохальною модою на валикову орнаментику кераміки, я, працюючи тоді над присвяченою цій проблемі докторською дисертацією, вирішив остаточно розставити крапки над «і», запропонувавши відмовитись від багатоваликової термінології та повернутись до первинної епонімної назви "Бабинська культура", яка невдовзі трансформувалась в культурне коло Бабіне з трьома бабинськими культурами в його складі. Судячи з поточної ситуації в історіографії, мені вдалося переконати колег-науковців в Україні та за кордоном.

Кістяна пасова пряжка. Новогупалівка (Фото Валентина Панковського)

- Часом цю культуру називають ще культурою бойових колісниць. Які підстави для такої несподіваної назви? Чи дають матеріали археологічних досліджень уявлення про зброю носіїв бабинської культури?

- Дехто з українських археологів пропонує відносити бабинську культуру до «кола культур бойових колісниць», спираючись при цьому на одиничні випадки знахідок в бабинському ареалі щиткових псаліїв – деталей упряжі колісничних коней. Проте ці псалії, виявлені в непевних, а тому ненадійних, археологічних контекстах, є не-

Горщик бабинської культури з Завалівки, Київщина.
(Музей археології ІА НАНУ, фото П. Подуфалова)

достатніми для таких висновків. Найбільше, на що я можу погодитись, це припустити знайомство бабинської людності з колісницею. Але загальний архаїчний образ бабинської культури, який не відповідає т.зв. «колісничному комплексу», насамперед на рівні поховальних традицій та арсеналу озброєння, дозволяє мені аргументовано заперечувати її включення до кола «колісничних культур», які обіймали регіон Доно-Волго-Урала.

Якщо говорити про зброю та війну, можу зазначити, що археологічний комплекс культури Бабине дає певну інформацію щодо цих аспектів. Загалом рівень військової справи носіїв бабинської культури відповідав традиціям середнього бронзового віку, закладеним раніше в катакомбних культурах. Судячи з матеріалів могильників, арсенал бабинського пішого вояка був доволі архаїчним і включав лише неспеціалізовану зброю – кам'яні сокири-молоти, лук зі стрілами з крем'яними наконечниками, дротики з кременевими вістрями. Ймовірно, в якості зброї використовувалися й бронзові втульчасті сокири та плоскі сокири-тесла, відомі лише у складі металевих скарбів. Все це суттєво поступалося потужному спеціалізованому озброєнню колісничних культур – списам і дротикам з бронзовими наконечниками, бронзовим бойовим сокирам і кинджалам, лукам з бронебійними бронзовими та кременевими вістрями, не кажучи вже про самі бойові колісничі.

Є надійні археологічні свідчення про внутрішні збройні сутички в бабинському середовищі, так і зовнішні конфлікти з сусідами. Крім того, нам вдалося відтворити щонайменше дві військові кампанії, проведені дніпро-донськими бабинцями на ранньому своєму етапі: в західному напрямі – майже до Дністра, а також у східному – до Волги. Остання подія супроводжувалася масовою міграцією бабинського населення на відвойовані у східних сусідів території.

-Що сучасна археологія знає про використання носіями бабинської культури природних ресурсів? Чи були у них рудники та металовиробництво?

-Як і будь-яке традиційне суспільство, носії бабинської культури були пов'язані з природним середовищем, в якому існували та до якого адаптувались. Це проявлялось в тому господарсько-культурному типі, який вони практикували в умовах сухого степу-лісостепу – напіврухоме скотарство. Стосовно використання корисних копалин, можемо більш-менш достеменно судити лише про експлуатацію мідних покладів Бахмутської улоговини на сході сучасної України, про що, з одного боку, свідчать знахідки бабинської кераміки на мідних копальнях пізнішого часу, а з іншого – факт найбільшої насиченості мідно-бронзовими виробами саме дніпро-донської бабинської культури, в центрі ареалу якої й локалізувались ці міднорудні джерела.

- Для чого носії цієї культури будували кургани? Які особливості курганного будівництва у порівнянні з іншими культурами?

-Час існування бабинської культури припадає на так звану «курганну добу» в

Кістяні пряжки. Фото В'ячеслава Забавіна (Музей Маріупольського держуніверситету)

археології Євразії, яка розпочалася в мідному віці, коли з'являються найдавніші кургани, й тривала до середньовіччя, тобто близько 5 тисяч років. Саме протягом цієї доби жили різні народи, які практикували курганний обряд захоронення. Бабинські племена успадкували цю традицію від своїх попередників і пращурів – носіїв катакомбних культур, водночас збагативши її яскравими новаціями в курганній архітектурі – зведенням так званих довгих могил, що будувалися шляхом одно- чи двобічних досипок до первинного кургану, або шляхом зведення об'єднуючих досипок між двома сусідніми курганами. В кам'янистих регіонах, зокрема на Донецькому кряжі, бабинці практикували зведення курганів з різноманітною кам'яною архітектурою. Ці новації були успадковані й розвинені бабинськими спадкоємцями – носіями зрубної культури. Основна функція курганів

Олександрівський скарб. Бронзові спіральні браслети

ній полі кургану і спрямовуючи укладеного на боці небіжчика обличчям до півночі; в тому ж напрямі зазвичай спрямована мордою і тварина-провідник-перевізник (баран, бик або кінь), укладена поруч з могилою, яка допомагає небіжчикові дістатися країни мертвих. На забезпечення цієї мандрівки і подальше перебування в потойбічному світі були спрямовані й інші обрядово-ритуальні дії, зокрема забезпечення небіжчика відповідним поховальним приданим, яке, з одного боку, забезпечувало перехід до світу мертвих, а з іншого відповідало прижиттєвому соціальному, гендерному, можливо, й професійному статусу померлої людини.

-Що сучасна наука знає про обрядовість та інші сторони духовного життя носіїв бабинської культури?

-Окрім поховального обряду, судити про складну й тонку сферу духовної культури якоюсь мірою дозволяє образотворчість носіїв бабинської культури, що проявляється насамперед в орнаменталізації кераміки, де переважають різноманітні геометричні елементи та фігури – кути, трикутники, ялинки, паркети. На особливу увагу заслуговує ритуальний посуд, прикрашений змістовно складними знаковими композиціями (рисунками-пиктограмами), що складаються з ялинок, хвиль та зигзагів, кіл, спіралей, букраній, хрестів, в яких, вочевидь, зашифровані певні космогонічні уявлення давніх скотарів щодо світобудови, хтонічного світу, календаря тощо.

- Яке місце посідає бабинська культура серед інших давніх культур з точки зору часу і простору?

-Культурне коло Бабине має наступні координати у часі та просторі. Насамперед, воно відноситься до перехідного періоду від середнього до пізнього бронзового віку Східної Європи, за радіовуглецевою хронологією датується ХХІІ – ХІХ ст. до Р.Х. Терени культурної області Бабине охоплюють степ і лісостеп, а місцями й південне Полісся, між Волгою та Карпатами. Становлення культур бабинського кола від-

– це місце могильника, своєрідного «порталу», завдяки якому (або через який) небіжчик потрапляє в інший світ. Проте деякі з курганів також виконували роль святилищ, на яких, наприклад, встановлювали кам'яні та дерев'яні антропоморфні стели й відправляли певні ритуали. Сам же курганний обряд поховання був зумовлений відповідними релігійними уявленнями цих скотарських народів, сутність яких дуже важко піддаються розумінню. Попри це, деякі сторони змісту поховального обряду бабинських племен більш-менш аргументовано відтворити можна. Вони, насамперед, пов'язані з уявленнями про потойбічний світ і мандрівку до нього небіжчиків. Світ мертвих у бабинців знаходився на півночі, досягнення якого всіляко намагались забезпечити мерцю його одноплемінці, розміщаючи могилу саме в північ-

ПРАДАВНЯ ІСТОРІЯ

булося в умовах і причинно-наслідковому зв'язку з наймасштабнішою палеоекологічною катастрофою за останні 6000 років, пік якої визначають навколо 2200 р. до Р.Х. Цей природний катаклізм, що супроводжувався небувалою посухою та континенталізацією клімату, для прикладу, призвів до падіння Древнього царства в Єгипті та Аккадської імперії в Месопотамії.

- Що відомо про зняряддя праці, прикраси, вбрання та інші атрибути бабинського населення?

- Окрім уже згадуваних категорій матеріальної культури – зброї та кераміки, археологічні комплекси зберегли також певний арсенал зняряддя праці, прикрас і елементів вбрання, а також атрибутів влади бабинського населення. Серед них зверну увагу на відомі, насамперед, за похованнями цілі комплекти реманенту (іноді покладені в дерев'яних скриньках-пеналах) для виготовлення стріл, метало- і деревообробки, які мають місцеві виробничі традиції, що проникають корінням в середній і навіть ранній бронзовий вік. А ось гендерно диференційований гарнітур прикрас та елементів одягу бабинської людності має центральноевропейське походження, що відбиває участь цього західного компонента в генезі (походженні) бабинської культури, можливо в результаті міграції. Ці прикраси включали мідно-бронзові шийні гривни, окуляроподібні спіральні підвіски, моніста з бронзових рурок-пронизок, фаянсових намистин та ікл хижаків, браслети з фаянсово-

Нефритова сокирка (Запорізький музей)

го намиста, розшиті круглими металевими бляшками та стулками мушель, головні убори й деталі одягу. Особливо примітними та знаковими для чоловіків були паски з кістяними чи роговими пряжками різних типів.

-Що Ви вважаєте найголовнішим відкриттям Ваших багаторічних досліджень?

Найважливішим результатом своїх наукових студій я вважаю перше узагальнююче дослідження археологічного феномену Бабине у повному його масштабі, яке полягало в створенні першого зведення всього масиву накопичених археологічних джерел (4000 поховань і 500 поселень), систематизації та упорядкуванні цих матеріалів, їх культурно-таксономічній оцінці, а в кінцевому результаті – побудові ґрунтовної концепції походження, розвитку й долі цього археологічного явища.

- Як і спекти-ологічних джень? споді-нові

пер-ви архе-дослі-Чи варто ватися на відкриття?

- Перспективи подальшого вивчення культури Бабине я бачу у виході на рівень палеогенетичних досліджень, які, з одного боку, дозволять перевірити побудовану на археологічних даних концепцію культурогенезу, а з іншого, впевнений в цьому, виявлять нові дані, що стануть справжнім проривом в археології та праісторії Європи.

Намисто